

TA'LIMDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Ro'ziyeva Mubinabonu Alinazar qizi,

Qo'qon davlat universiteti Pedagogika nazariyasi va tarixi fakulteti
1-kurs magistratura talabasi

Annotatsiya. Maqolada kommunikativ kompetensiya tushunchasining shakllanishi, uning asosiy nazariy modellari hamda psixologik-pedagogik va me'yoriy asoslari tahlil qilinadi. «Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi» talablari doirasida ta'limda kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishning amaliy yo'nalishlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, Taraqqiyot strategiyasi, ijtimoiy-madaniy nazariya, interfaol metodlar, CEFR.

Abstract. The article examines the scientific and theoretical foundations of developing communicative competence in education, including the evolution of the concept, its main models, the psychological and pedagogical background, and the policy framework set by Uzbekistan's Development Strategy for 2022–2026.

Keywords: communicative competence, competence-based approach, Development Strategy, sociocultural theory, interactive methods, CEFR.

Globalashuv, axborot almashinuvining tezlashuvi va madaniyatlararo hamkorlikning kengayishi ta'lim oldiga yangi talablarni qo'ymoqda. Bugun o'quvchidan faqat tayyor bilimni yod olish emas, balki o'z fikrini aniq va o'rinli ifodalash, boshqalarni tinglay olish, hamkorlikda ishlash va turli ijtimoiy vaziyatlarda to'g'ri muloqot qilish qobiliyati talab etiladi. Aynan shu qobiliyatlar majmui kommunikativ kompetensiya deb ataladi va u zamonaviy ta'lim sifatining muhim ko'rsatkichiga aylangan.

O'zbekistonda bu yo'nalish davlat siyosati darajasida e'tirof etilgan. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida inson kapitalini rivojlantirish, ta'lim sifatini oshirish, xalqaro baholash standartlarini joriy etish va yoshlarning raqobatbardoshligini ta'minlash ustuvor vazifalar sifatida belgilangan.¹ «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun ham ta'limning shaxsni har tomonlama rivojlantirishga, uning ijtimoiy faolligi va mustaqil fikrlashini shakllantirishga yo'nalganligini mustahkamlaydi.² Shu bois kommunikativ kompetensiyaning ilmiy-nazariy asoslarini o'rganish ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga ega.

«Kommunikativ kompetensiya» atamasi XX asrning 60–70-yillarida tilshunoslik va sotsiolingvistika chorrahasida paydo bo'ldi. Dastlab N. Xomskiy

¹O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni «2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida». lex.uz

²O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni (O'RQ-637-son, 2020-yil 23-sentyabr). lex.uz

«kompetensiya» deganda ona tili egasining grammatik qoidalarini ichki bilish qobiliyatini tushundi. Amerikalik sotsiolingvist D. Haymz esa bu yondashuvni cheklangan deb hisobladi: til egasi gap tuzishni bilishi yetarli emas, u qachon, kim bilan, qanday uslubda va nima haqida gapirish o'rinli ekanini ham bilishi kerak.³ Shu tariqa til yopiq grammatik tizim sifatida emas, ijtimoiy faoliyat va o'zaro ta'sir vositasi sifatida talqin qilina boshlandi.

Bu g'oya pedagogikaga ham katta ta'sir ko'rsatdi. Tilni o'rgatishdan maqsad qoidalarini yodlatish emas, balki o'quvchini real vaziyatda muloqotga tayyorlash degan qarash shakllandi. Natijada kommunikativ yondashuv (Communicative Language Teaching) vujudga keldi va u hozirgi chet tillarini o'qitish metodikasining asosiga aylandi.

Kommunikativ kompetensiya tuzilmasi bo'yicha eng ko'p tan olingan modellardan biri M. Kanale va M. Suein tomonidan taklif etilgan. Ularning fikricha, u to'rt komponentdan iborat:⁴

Grammatik kompetensiya — lug'at, morfologiya, sintaksis, talaffuz va imlo qoidalarini bilish;

Sotsiolingvistik kompetensiya — nutqni ijtimoiy kontekst, muloqot ishtirokchilarining roli va madaniy me'yorlarga moslashtirish;

Diskursiv kompetensiya — alohida gaplarni bog'langan, izchil va mantiqiy matn yoki suhbatga birlashtirish;

Strategik kompetensiya — bilim yetishmagan yoki tushunmovchilik yuz bergan holatda muloqotni davom ettirish usullari (so'zni almashtirish, qayta so'rash, izohlash).

Keyinchalik L. Bachman bu modelni kengaytirib, til qobiliyatini tashkiliy va pragmatik bilimlar hamda strategik jarayonlarning o'zaro bog'liqligi sifatida ko'rsatdi.⁵ Uning yondashuvi ayniqsa til bilimini baholash nazariyasi uchun muhim bo'ldi: kompetensiyani faqat test balli bilan emas, haqiqiy vazifani bajarish darajasi orqali o'lchash zarurligi asoslandi.

Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning psixologik asosini L. S. Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi tashkil etadi. Unga ko'ra, oliy psixik funksiyalar, jumladan tafakkur va nutq, avval kishilar o'rtasidagi muloqotda shakllanadi, so'ng ichki holatga o'tadi. Vigotskiy ilgari surgan «yaqin rivojlanish zonasi» tushunchasi esa o'quvchi mustaqil bajara olmaydigan, ammo o'qituvchi yoki tengdoshi yordamida uddalaydigan vazifalar muhitida rivojlanish eng samarali kechishini ko'rsatadi.⁶

Bu nazariya ta'lim jarayonida muloqotning o'zi o'rganish vositasi ekanini tasdiqlaydi. Shu sababli juftlikda va guruhda ishlash, muhokama, munozara, rolli o'yin, loyiha ishlari kabi interfaol shakllar kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda alohida o'rin tutadi. O'qituvchining roli ham o'zgaradi: u bilimni faqat

³Hymes D. On Communicative Competence // Pride J.B., Holmes J. (eds.). Sociolinguistics. Harmondsworth: Penguin, 1972. pp. 269–293. Qarang: Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, MA: MIT Press, 1965.

⁴Canale M., Swain M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing // Applied Linguistics, 1980, Vol. 1, No. 1. pp. 1–47.

⁵Bachman L. Fundamental Considerations in Language Testing. Oxford: Oxford University Press, 1990.

⁶Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

uzatuvchi emas, muloqot muhitini yaratuvchi, yo'naltiruvchi va fasilitator sifatida namoyon bo'ladi.

Zamonaviy ta'limda bilim, ko'nikma va malakadan tashqari, ularni real hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyati, ya'ni kompetensiya natija sifatida e'tirof etiladi. Til ta'limida bu yondashuvning xalqaro miqyosdagi asosiy hujjati Yevropa Kengashining Umumevropa til kompetensiyalari doirasi (CEFR) hisoblanadi. U til bilish darajasini «nimani bajara olaman» (can do) tavsiflari orqali belgilaydi va o'quvchining tinglab tushunish, o'qish, gapirish, yozish hamda vositachilik faoliyatidagi imkoniyatlarini baholashga imkon beradi.⁷

Taraqqiyot strategiyasida ta'lim mazmunini xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirish, o'qituvchilar malakasini oshirish, chet tillarini o'rganish sifatini yaxshilash va ta'lim natijalarini xalqaro baholash tizimlariga moslashtirish vazifalari qo'yilgan. Bu vazifalar kommunikativ kompetensiya g'oyasi bilan bevosita hamohang: ta'lim natijasi o'quvchining aniq vaziyatda nimaga qodirligi bilan o'lchanadi.

Yuqoridagi nazariy qarashlarga tayangan holda ta'lim amaliyotida quyidagi yo'nalishlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

Real hayotiy vazifalarga asoslangan topshiriqlar (intervyu, taqdimot, munozara, ma'lumot so'rash, murojaat yozish);

Juftlik va kichik guruhlarda ishlash orqali o'quvchilarning faol nutqiy ishtirokini ta'minlash;

Rolli o'yinlar va vaziyatli masalalar yordamida sotsiolingvistik va madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirish;

Loyiha ishlari va raqamli vositalar (taqdimot, videolavha, onlayn hamkorlik platformalari) orqali diskursiv va strategik ko'nikmalarni mustahkamlash;

Shakllantiruvchi baholash va o'z-o'zini baholash, CEFR tavsiflari asosida aniq mezonlar bilan ishlash;

O'qituvchining kommunikativ va metodik malakasini muntazam oshirib borish.

Ushbu yo'nalishlarning samarasi o'quv jarayonida o'quvchi nutqining ulushi qanchalik oshishi, xatoga nisbatan qanday munosabat shakllanishi va muloqot uchun xavfsiz muhit yaratilishi bilan bog'liq.

Kommunikativ kompetensiya — til bilimi, ijtimoiy-madaniy me'yorlar, matn tuzish qobiliyati va muloqot strategiyalarining yaxlit tizimi. Uning ilmiy asoslari Haymz, Kanale va Suein, Bachman modellari hamda Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasiga tayanadi. Taraqqiyot strategiyasi va ta'lim sohasidagi qonunchilik sifatli, raqobatbardosh va xalqaro talablarga javob beradigan ta'lim shakllantirishni belgilab bergan ekan, kommunikativ yondashuvni amaliyotga joriy etish bu maqsadga erishishning muhim vositasi bo'lib xizmat qiladi. Buning uchun interfaol metodlarni, real vazifalarga asoslangan o'qitishni va CEFR kabi tavsifiy baholash mezonlarini ta'lim jarayoniga izchil kiritish zarur.

⁷Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment — Companion Volume. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida».
2. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni (O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentyabr).
3. Hymes D. On Communicative Competence // Pride J.B., Holmes J. (eds.). Sociolinguistics. Harmondsworth: Penguin, 1972. pp. 269–293.
4. Canale M., Swain M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing // Applied Linguistics, 1980, Vol. 1, No. 1. pp. 1–47.
5. Bachman L. Fundamental Considerations in Language Testing. Oxford: Oxford University Press, 1990. pp 43-71
6. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. pp 61-94
7. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment — Companion Volume. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020. 6-24